

SARRERA

Orioko maisuak aldarrikatzen zuen bezala, hutsuneak bizia sortzen ohi du. Hutsunea uraren pare; alegia, bizi-iturria. Eta hutsune batetik abiatu ginen gu ere lan hau bukatu bitartean. Hutsune edo, nahiago bada, gabezia batetik; izan ere, gure aita beratarra da, eta bere gurasoak, gure aitatxi-amatxiak, beratarra eta igantziarra ziren. Arestian aipatu dugun hutsunea aitak euskara ez erakustearekin sortu zen, bere *us-kara* ez transmititzearekin hain zuzen. Hortaz, bide naturalago batetik etorri ez zen horren bila hasi ginen. Geure burua (behar bezala) euskaldunduz, lehenbizi; Euskal Filologia eginez, geroxeago; eta Baztan-Bidasoako hizkerak aztertuz, hondarrean.

Honenbertzez, agerian utzi nahi izan dugu doktorego-tesi izaten akitu duen hau arras proiektu pertsonala izana dela hasieratik beretik. Eta horrek, segur aski, bertze deusek baino aise indar gehiago eman digu hemen aurkezten dugun lana egiteko. Zenbaitetan ez da erraza izan, geroxeago aipatuko dugunez, bidean harri kozkorrak topatu ditugulako. Halarik ere, hasieratik bagenuen asmo bat: aspaldi samarrean galdutako familia harremanak berreskuratzea, hau da, gure iraganaren puska bat. Erran bezala, batzuetan ez da errazegi suertatu, baina helburua erdietsi dugulakoan gaude. Bai pertsonalak bai eta akademikoak ere. Ikerketa hau gauzatu izana errandakoaren frogarik behinena da.

Gure ikerketa 1999ko Aste Santuan hasi zen, Euskal Filologiako 3. mailako *Dialektologia* izeneko irakasgairako egin beharreko lan batean. Koldo Zuazo genuen irakasle, eta berari esker hasi ginen dialektologiari buruzko lehenbiziko kontzeptuak barneratzen. Gure lan haren helburua Berako euskara aztertzea zen. Hartara, gure ingururik hurbilenarekin hasi ginen: gu gasteiztarrak izanda, hiri berean bizi zen (eta den) beratar bati egin genion lehen grabaketa. Gure **aitari**, hain zuzen. Hori egia erran, 1999ko otsailean izan zen. Gero, Aste Santuan, Berara joan ginen egun batzuk egitera, osaba-izeba batzuen etxera. Berako Suspel Ttiki auzoko **Ipar Haize** etxera. Etxe bereko **osaba Joxe Mariri** gure bigarren grabaketa egin genion. Eta orduan ez bagenekien ere, grabaketa hori sail luze baten lehenbizikoa izan zen, osabarekin orduak, egunak eta asteak eginak baititugu. Etxe hori ez baita alferrik izan gure egoitza nagusia hondarreko urteotan. Bai, bederen, Baztan-Bidasoan eta inguruan barrena ibili garelarik.

Lehenbizian, Berako euskara aztertzeako datuak biltzen aritu ginen. Grabaketak nahiz galde-moduak. Bidenabar, dialektologoaren ofizioa ezagutzeari ekin genion.

Bai eta bibliografia irakurtzeari ere. Hasierako fase horrek 1999ko urrira arte iraun zuen. Une hartan Sarako euskara aztertzeke urte bateko beka bat eskuratu baikenuen, karrerako azken urtean izaten den lankidetza-beka bati esker. Nolabait ere, egiazko ikerketan hasteko lehen aukera izan zen guretzat. Ipar Euskal Herrian, gainera. Eginbehar horretarako **Iñaki Camino** irakasleak onartu zuen urte bakarreko proiektu haren zuzendaria izatea. Urte hartako plangintza adostu eta ondoan, lanean hasi ginen. Bereziki, bi alorretan: Saran berean landa-lana egiten eta unibertsitate inguruan bibliografia irakurtzen. Hagitz urte emankorra izan zen alderdi guzietatik, nahiz eta hasiera batean espero genuena ez genuen gerora lortu. Beraz, ezin izan genuen azterketa dialektologikorik gauzatu, berriemaile batzuk ezagutu, grabatu, transkribatu eta bertako euskara entzutearekin konformatu behar izan genuen. Dena den, erran beharra da gerora arrunt aberasgarria izan zaigula orduan egindako lana, mugaz bertze aldeko hizkerekin alderatzeko tenorean batez ere. Halaber, orduan ezagutu genituen hainbat lagunekin harremana mantendu dugu, eta horri esker, bertako (nahiz inguruko) euskararen gaineko informazio gehiago eskuratzeko moduan egon gara.

Hurrengo urtean, 2000ko urrian, oraingo proiektu hau prestatzen hasi ginen. Karrera bukatuta, denbora gehiago ematen ahal genuen. Denbora gehiago irakurtzen Arabako Campusean, eta denbora gehiago Beran, Saran eta Bortzerrietan. Lehenbizian ez genekien zein eremu hartu. Baina gero, zabal xamarra izanda ere, Baztan-Bidasoa (*) hartzea erabaki genuen, hau da, Baztan-Bidasoa ibaiak Nafarroan barrena egiten duen bideari jarraikiz. Hortik aitzinera Bortzerriak, Sunbilla, Malerreka, Bertizarana eta Baztan sakon ezagutzen hasi beharra genuen nahitaez. Bertako herriak, orografia-geografia, historia, mugimendu sozio-ekonomikoak, eta ororen gaintetik, bertako jendakia(k) eta mintzoa(k).

Puntu honetan, bidean topatu ditugun bi libururen aipamen berezia egin nahi dugu: Luis de Urantzuren *Lo que el río vio: biografía del río Bidasoa* (1955) eta Leonardo Urteagaren *Guía sentimental del Bidasoa* (1976). Izan ere, arestiko egile hauek Baztan-Bidasoa ibaiaren kronika zehatza egiten dute. Bi liburuen izenburuak uztartuta, zilegi bekigu, ibaiaren biografia sentimentalak ditugu. Nolabait, antzeko bidaia egin dugu guk ere, baina dialektologiaren alorrean. Irakurleen esku dago orain goitiagoko bi lanen maila iritsi ote dugun.

2001ean, Iñaki Camino gure tesiaren zuzendaria zelarik, proiektu bat aurkeztu genion Eusko Jaurlaritzari, ikerketa-beka bat lortzeko asmoz. Zorionez, halaxe suertatu zen, eta lau urtez ikerketa-bekadun aritu gara, 2005. urtera arte. Hots, erabat liberruta doktorego-tesia egiteko: *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa*.

(*) Euskaltzaindiaren Onomastika Batzordeburuak ohartarazi bezala, Batzorde hori Euskal Herriko ibaien izenak aztertzen ari da orain eta, ohi denez, Akademiak erabaki finkoak hartzeko denbora beharko du. Beraz, izen egokia «Bidasoa» ala «Bidasoa(-a)» den liburu hau plazaratu ondotik jakinaraziko da.

Hau guzia dela eta, adierazi nahi dugu gure orain arteko izandapenarekin jarraituko dugula, «Bidasoa» alegia, Euskaltzaindiak erabakia hartu bitartean.

Helburuak eta lanaren egitura

Nafarroako Baztan-Bidasoako hizkeren deskribapena egitea izan zen gure lehen urratsa. Deskribapen horretatik abiatuta, bertako euskararen azterketa dialektologikoa izan dugu xede nagusia. Izan ere, aitzinetik aitortu asmo pertsonalez gain, Euskal Dialektologiarako hizkuntza eremu honen kokapen geografikoa zinez *estrategikoa* delakoan gaude: Erdialdeko eta Eki-Erdialdeko hizkeren artean nahiz Ipar eta Hego Euskal Herriko hizkeren artean. Tarte horretan, hortaz, gure helburua kontrastiboa izanik, badugu non eta zer alderatu: guk aztertu beharreko Baztan-Bidasoan barreneko hizkerak elkarrekin, eta Baztan-Bidasoako hizkerak ondoko hizkerekin (Gipuzkoako ipar-ekialdekoak, Nafarroakoak, muga inguruko hizkera lapurtarrak nahiz Nafarroa Beherekoak). Honelaxe, gaurko euskalkien mapa zehaztuago geldituko litzateke; batez ere kontuan harturik inguruko hizkera batzuk dialektologikoki ikerturik daudela (Zugarramurdi-Urdazubi, Irun-Hondarribia, Oiartzun, Ultzama-Basaburu Handia, Erroibar-Esteribar); bertze batzuk hizkuntzaren maila jakin batean ere aztertu direla (Amaiurko egitura eta Baztango fonetika-fonologia); eta azkenik, bertze batzuk xeheki deskribatu direla (Leitza-Areso, Goizueta-Arano). Ezin dira ahanzi, berebat, ikuspegi areala eskaintzen duten Iñaki Caminoren eta Koldo Zuazoren hondarreko urteotako lanak.

Gure helburu nagusien artean, bertako hizkerek hartzen duten norabidea erakustea dago, banaketa administratiboez gainetik. Lanaren egitura ere arestikoaren arabera da. Hizkuntza joera nagusiak non eta nola gurutzatzen diren, lanean zeharreko tasunen arabera. Halaber, ezaugarri banatzailerik ote dagoen, ezaugarri esklusiborik ote dagoen, non eratzen diren eremu dialektalik behinenak eta hizkerek duten nortasun linguistikoaz ere mintzatuko gara. Isoglosek marraztutako zenbait eremu proposatuko ditugu elkarren ondoan paratzeko eta alderatzeko.

* * *

Lan honen lehen atalean eremua zehaztuko dugu, Baztan-Bidasoa zer-nolakoa den: demografia, orografia-geografia, harreman sozio-ekonomikoak, bertako hizkerak orain arte izan duten estatusa eta egoera soziolinguistikoa bezalako alderdiak azalduko ditugu.

Azter-eremuko mintzoan eragiten ahal duten faktoreak agerturik eta bertako gizartea definitzen duten dinamikak erakutsirik, datuak biltzeko erabilitako metodologiaz arituko gara. Era berean, berriemaileen eta laguntzaile guzien berri emanen da bigarren atalean. Honelako ikerlan batek hartzen duen dimentsio sozialaz ohar-tuko garela uste dugu, agerian geldituko den bezala, lagun franko izan baititugu bidaide.

Hirugarren atalaz den bezainbatean, aldiz, irizpide teoriko-metodologikoak aipatuko ditugu: deskribapenaz haratagoko xede kontrastiboak, oinarri teorikoak eta dialektologia datuak interpretatzeko metodologia izanen dira hizpide nagusiak.

Ondotik, bertako euskararen azterketari ekinen diogu. Hurrengo ataletan, zenbait eremu proposatuko ditugu. Laugarren kapituluan, erraterako, erdialdearen eta nafarreraren arteko trantsizioa non eta nola gertatzen den erakustera saiatuko gara. Euskal Dialektologian nafartzat hartzen ohi ditugun hizkuntza ezaugarriak noraino hedatzen diren aztertu nahi dugu.

Bosgarren atalean, berriz, Bortzerrietan barrena joan gara berdintasunak eta ezberdintasunak non sortzen diren jabetzeko. Bortzerrietako barreneko nahiz kanpoko muga dialektalik behinenak non kokatzen diren ikusi eta erakutsi gogo dugu.

Hurrengo atalean, Bortzerrien eta Malerrekaren tartean dagoen Sunbillako euskara hartuko dugu aztergai. Sunbillako hizkerak zein alderditara egiten duen jakiteaz gainera, alde bakoitzean dauden ezaugarri banatzaileez ohartuko gara.

Zazpigarren atalaz den bezainbatean, Malerrekako euskara izanen dugu hizpide nagusia: Malerrekako euskarak ezaugarri espezifikorik edo eksklusiborik ote duen, ondoko hizkeretatik berezi egiten duen deus ote dagoen edota Malerrekako herrien artean hizkuntza ezberdintasunik ote dagoen jakin nahi dugu.

Ondotik, Baztango Oronoz-Mugairi aztertuko dugu, inguruan dauden Bertizarana eta Baztango Basaburua gogoan izanik. Oronozen, hala adierazten dute hizkuntza datuek, Baztan ugaldeak eta Bidasoa errekek bat egiten dute, ibai bakarra osatzeraino. Zinetan, aparte aztertu beharreko kasua deritzogu, eta hori dela eta, kapitulu honetan Oronoz-Mugairiko euskaran gertatzen denaren berri emanen dugu.

Bederatzigarren atalean, berriz, Baztanen barreneko isoglosa nagusiak non dauden eta ibar honek ondoko ibar eta eskualdeekin dituen (ez)berdintasunak zernolakoak diren aztertuko dugu.

Hamargarren kapituluan, tesi honek ekarri uste dituen ondorio nagusiak aipatuko ditugu. Halaber, egungo Euskal Dialektologia aberastera eta osatzera etor daitezkeen eduki zenbait nabarmenduko dira bertan.

Hondarrean, ikerketa-lana egiteko eskuartean erabili dugun bibliografia zerrendatuko dugu. Gisa berean, osagarri dira sarrera honen ondotik emanen ditugun mapak: (i) Baztan-Bidasoa ibaiaren arroa, (ii) Baztan-Bidasoa inguratzen duten ibarrak eta herriak, (iii) Baztan-Bidasoako herrien izenak eta beren kokapen geografikoa. Azter-eremua aurkezteko eta kokatzeko mapa hauetaz landara, kartografia dialektala ere eskainiko da lanean zehar (ikus, nahi izanez gero, irudien aurkibidean).

* * *

Atalak, luzerari dagokionez, ez dira simetrikoak. Ulertzekoa denez, eskualde bakoitzak bere neurriko azalpenak eta argibideak eskatzen baititu. Erraterako, Baztango euskarari buruzko atalak langai gehiago eskaintzen du Sunbillakoari buruzkoak baino. Halaber, herri (edo ibar) guziek ez dute dialektologia interes bera:

Oronoz-Mugairiko hizkeran gertatzen diren fenomenoak gehiago eta garrantzikoagoak dira Legasan gertatzen direnak baino; berebat, interesgarriagoa da jakitea zer gertatzen den Bortzerrien eta Malerrekaren tartean dagoen Sunbillan ezen ez Igantzin, Urrotzen edo Gartzainen. Hau ez da guk libreki egindako hautua, dialektologialariak deus guti hautatzen baitu. Geografian barreneko hizkuntza aldakortasunak adieraziko digu non eman behar dugun denbora gehiago; zein toki diren *estrategikoagoak* Baztan-Bidasoako (eta inguruko) hizkeren egitura geolinguistikoa egoki interpretatzeko.

Irakurleak erraz sumatuko duenez, lanari ikuspegi humanistikoa eman nahi izan diogu, pertsonari eta pertsonen kolektiboei dagokien garrantzia aitortuz. Azken batean, ezin dezakegu ahan-tzi hizkuntzaren gibelean (eta aitzinean) beti dagoela gizakia. Beti gaude gu.

* * *

Bukatu aitzinetik, ohar ttiki bat: irakurleak ez du lan honetan transkripziorik aurkituko, tesiaren izenak berak ongi erakusten duenez gero, azterketa dialektologikoa baita ondoko orrialdeetan azalduko duguna. Honenbertzez, ez da toki jakin bateko hizkera jasotzen duen monografia, ez idatzizko edota ahozko testuak eskaini nahi dituen lana ere. Zorionez, —euskararen herri honetan berri onak gogora ekartzea ez dago gaizki— Baztan-Bidasoako euskara ez dago desagertzeko arriskuan. Alde horretatik, Koldo Mitxelenak hainbatetan nabarmentzen zuen premia ez dago ikerketa honetan. Galtzeko bidean dagoena bildu eta agertu beharra dela erraten baitzuen erreteriarrek. Arrazoi osoz, gaineratuko genuke apal. Alabaina, arestian errana dugu ez dela gure kasua: Baztan-Bidasoako hizkerak ez daude desagertzeko zorian eta, beraz, azter-eremuko hizkeren azterketa dialektologikoan murgilduko gara, honelako lan batek baitezpadako duen metodologia kontrastiboan jardunez eta sakonduz.

Azkenik, bihoakio irakurleari bigarren eta hondarreko oharra: datu-bilketari dagokion atalean nahiz bibliografian agertuko ditugu bertako euskara jaso duten bilduma franko. Izan ere, —zuzen da hemen erakunde horien eginahalak eskertzea— zenbait erakundetako fonoteka oparoez gainera, Baztan-Bidasoa osatzen duten ibar eta mankomunitate guziek hondar urteotan beka bana atera dute tokian tokiko ahozko tradizioa jasotzeko asmoz. Beraz, bertako hizkerak entzun edo irakurri nahi dituenak badu nora jo.

Eskerrak ematea

Aspaldiko legea omen da bakoitzari berea aitortzea. Etxekoak eta ingurukoak hasi-hasieran aipatu ditugu, barkatuko ahal digu dialektologiak horren humano jokatzea! Ondotik, beraz, lan hau aberastera eta osatuago izatera lagundu gaituzten zenbait pertsona aipatuko ditugu.

2004. eta 2005. urteetan *Fontes Linguae Vasconum* aldizkariak argitaratutako Bortzerrietako euskararen gaineko gure ikerketa-lan baten bi artikuluei egin oharrengatik eskerrak eman nahi dizkiegu **Pello Apezetxea, Gotzon Aurrekoetxea, Patxi Iñigo, Paskual Rekalde, Patxi Salaberri Zaratiegi, Mikel Taberna eta Koldo Zuazori.**

Esku artean duzun lan honek *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa* izeneko doktorego-tesiko akatsak zuzendu nahi ditu. Horretarako, nahi-taezkoak izan ditugu 2006ko otsailaren 17an, Gasteizko Filologia eta Geografia-Historia Fakultatean, *bikain cum laude* kalifikazioa eman zioten **Orreaga Ibarra, Patxi Salaberri Zaratiegi, Pello Salaburu, Xarles Videgain eta Koldo Zuazo** epaimahaikideek egindako iruzkinak.

Datu-bilketari buruzko atalean ageri diren 114 lagunez gainera, **Markel Lizasoaini** ere esker bereziak eman nahi dizkiogu lan honekin izan duen harreman hurbilagatik. Baita udako egun batez Saldiasetik Urrotzera oinezko bidea erakuste alde ere.

Halaber, **Maite Lakar** ikaskide ohi eta lagunari eskura jarritako grabazio eta transkribaketa andanagatik aipamen berezia eskaini gogo diogu.

Mapa guziak **Nagore García de Madinabeitia** informatikari eta adiskidearen laguntzaz eginak dira. Berak lagundu gaitu buruan genituen ideiek irudi itxura har dezaten.

Eta, jakina, eskerrik beroenak **Iñaki Caminori**, hondarreko zortzi-bederatzi urteotan eman digun laguntzagatik eta guk egindako lanak, artikulua, saioak eta tesi hau ere zuzentzeko prest egoteagatik. Baita tesia liburu bihurtzeko bidea urratze alde eta bertako aitzinsolasarengatik ere.

Bukatzeko, Eusko Jaurlaritzari gure esker ona agertu nahi diogu tesia gauzatzeko lau urteko ikerketa-bekagatik. Halaber, lanaren argitalpenagatik Nafarroako Gobernua eta Euskaltzaindia eskertu nahi ditugu.

2008.eko urria

Edu Zelaieta Anta

MAPA 1

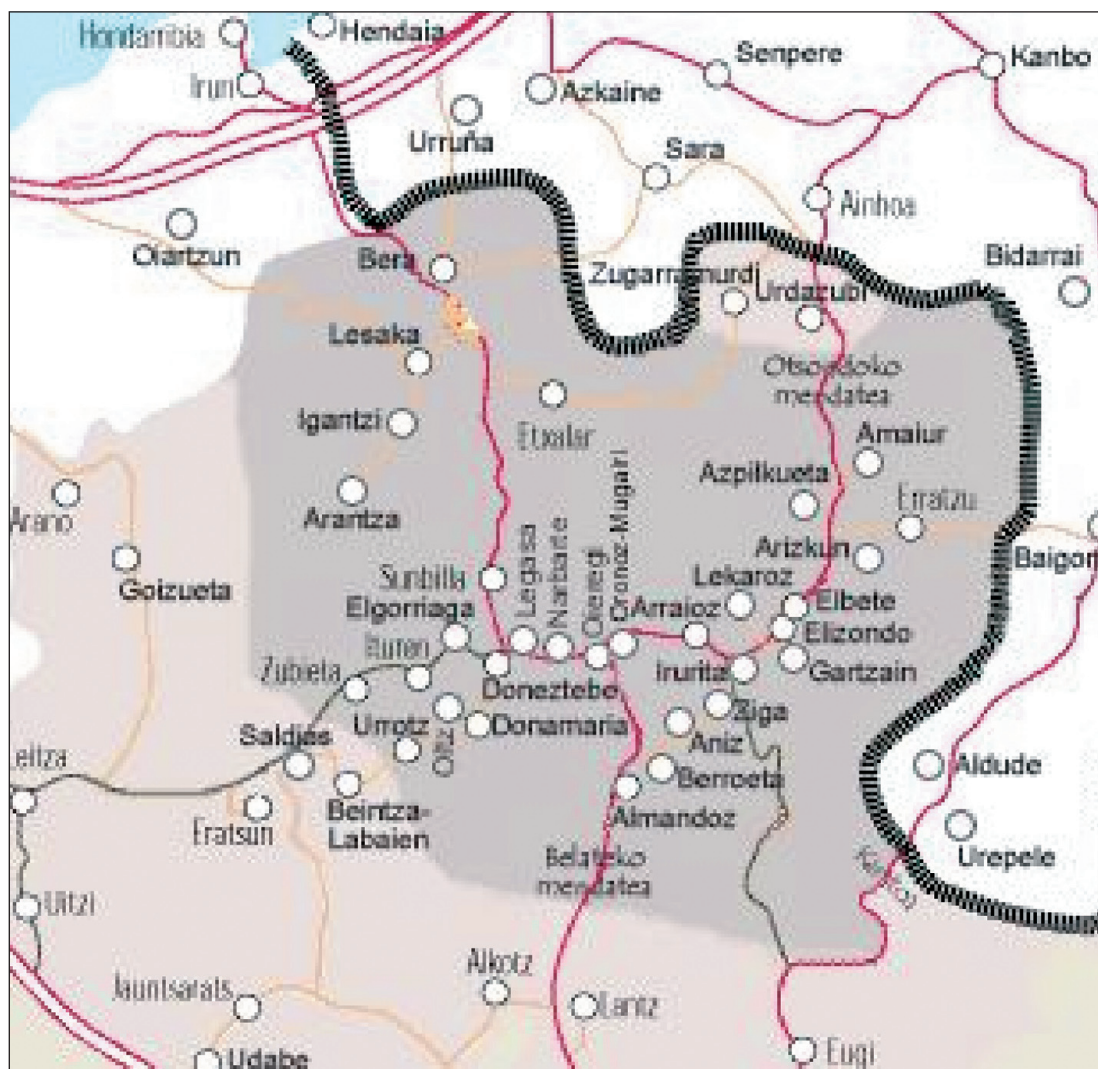
Baztan-Bidasoa ibaia

MAPA 2

Baztan-Bidasoa inguratzen duten herriak eta ibarrak

MAPA 3

Baztan-Bidasoako herriak